

İNGİLİS DİLİNDƏN TƏRCÜMƏ PROSESİNDƏ YAZILI, ŞİFAHİ, AVTOMATİK VƏ KOMPYÜTER TEXNOLOGİYASINDAN İSTİFADƏ EDİLMƏSİNƏ DAİR

Xülasə

Təqdim olunan məqalədə qeyd olunur ki, humanitar elmlər sahəsində tərcümə nəzəriyyəsi sayəsində tərcümə anlayışının bir neçə tərfi mövcuddur. “Tərcümə - bir dildə təqdim edilmiş məlumatın başqa dil vasitəsilə ötürülməsidir” “Tərcümə - bir dildə olan mətnin onun məzmun və mənasını dəyişməmək şətilə digər dildə yenidən yaradılma prosesinə deyilir” və s. Mətnlər xüsusiyyətlərinə görə fərqli olduqlarına görə onların tərcüməsi də konkret janrın özəllikləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Dövlət əhəmiyyətli sənədlər, işgüzar sənədlər və ya bədii ədəbiyyat elmi əsərlərdən fərqli şəkildə tərcümə olunur. Şübhəsiz ki, söhbət elmi və ya elmi-texniki mətnlərdən gedirsə, tərcümə fənləri sahəsində bilik və bacarıqlardan başqa, həm də həmin sahənin terminologiyası ilə bağlı biliklərə malik olmaq vacibdir. Transliterasiya üsulu ilə tərcümə ingilis dilindəki sözlərin Azərbaycan dilinin qrafikası ilə və əksinə çevrilməsindən ibarətdir. Məsələn, robot, Novqorod və s Transliterasiya üsulundan, həmçinin neologizmlərin tərcüməsində də çox geniş istifadə olunur. Neologizmlərin tərcüməsində əsas çətinlik törədən səbəb yeni yaradılmış sözlərin izah edilməsidir. Əslində, mənası artıq aydın olan neologizmlərin tərcümə məsələsi çox sadə olub, həmin neologizmin hansı növ sözlərə aid olduğundan asılı olaraq müvafiq tərcümə üsullarının köməyi ilə həll edilir. Neologizmlərin tərcümə prosesini aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

Açar sözlər: transliterasiya, transkripsiya, tərcümə, leksika, lüğət

Elmi-publisistik, ailə-məişət və rəsmi-işgüzar sahələrdə tərcümə sənətinin bir neçə əsas bölmələri mövcuddur:

1. Tərcümə sənətinin əsas forma və janrları.

Elmi ədəbiyyatda forma janrlarına görə tərcümənin təsnifatına müxtəlif yanaşma mövcuddur. Qarşılıqlı əlaqə və münasibətdə olan dillərin hansı nitq formasında istifadə olunmasından asılı olaraq tərcümənin aşağıdakı növləri vardır:

Yazılı tərcümə və ya yazılı mətnin yazılı tərcüməsi - ən geniş yayılmış tərcümə növü olub, tərcümə edilən mətnin xarakterindən asılı olaraq bir neçə janrdan ibarətdir:

- a) Qəzet tərcüməsi; b) Rəsmi-işgüzar tərcümə; c) Elmi tərcümə; d) Elmi-texniki tərcümə
- e) Nətiq nitqi və publisistikanın tərcüməsi; f) Ədəbi-bədii tərcümə və s.

Şifahi tərcümə və ya şifahi nitqin şifahi tərcüməsi. Bu tərcümə növünün özü də iki formada olur: ardıcıl tərcümə və sinxron tərcümə.

Yazılı-şifahi tərcümə və ya yazılı mətnin şifahi tərcüməsi. Burada da tərcümə prosesi iki cür həyata keçirilə bilər: tərcümə, yazılı orijinal mətnin tərcüməçi tərəfindən oxunub eyni zamanda (sinxron) və ya ardıcıl olaraq, yəni mətni bütövlükdə və ya abzaslarla tərcüməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Şifahi-yazılı tərcümə və ya şifahi mətnin yazılı tərcüməsi. Bu tərcümə növünə praktikada çox nadir hallarda rast gəlinir. Belə ki, orijinal mətnin yazılı formasının tərtib edilmə sürəti şifahi nitqin sürətindən əhəmiyyətli dərəcədə az olduğundan, bu tərcümə növünün praktikada istifadəsi, demək olar ki, mümkün deyil. Tərcümənin bu növü əsasən tərcümə fakultəsində oxuyan tələbələrin bilik və bacarıqlarının artırılması məqsədi ilə istifadə olunur.

Avtomatik tərcümə və ya kompüter tərcüməsi- son zamanlar inforasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində çox geniş yayılmışdır. Buna baxmayaraq, bu cür tərcümə hər zaman redaktə edilməlidir. Əgər insan - dilçitəhlil və ya sintezdə sırf formal əlamətlərdən başqa özünün dilçilik sahəsindəki biliyinə, lazım gəldikdə, ekstralingvistik məlumatlara əsaslanırsa, kompüter bu imkanlardan tamamilə məhrumdur. Kompüter bu və ya digər məlumatı “anamlır”, “dərk etmir”, sadəcə olaraq tanıyır, çünki maşın “obrazı” deyil, kodu “görür”. Ona görə də, maşında bu və ya digər məlumatı “anlama, dərk etmə ” prosesi kodun tanınmasına aparıb çıxaran müəyyən əməliyyatların yerinə yetirilməsi ilə əldə edilir.

2. Transliterasiya və transkripsiya vasitəsilə tərcümə:

Transliterasiya üsulu ilə tərcümə ingilis dilindəki sözlərin Azərbaycan dilinin qrafikası ilə və əksinə çevrilməsindən ibarətdir. Məsələn, robot, Novqorod və s [1, 405].

Transliterasiya üsulundan, həmçinin neologizmlərin tərcüməsində də çox geniş istifadə olunur. Neologizmlərin tərcüməsində əsas çətinlik törədən səbəb yeni yaradılmış sözlərin izah edilməsidir. Əslində, mənası artıq aydın olan leologizmlərin tərcümə məsələsi çox sadə olub, həmin neologizmin hansı növ sözlərə aid olduğundan asılı olaraq müvafiq tərcümə üsullarının köməyi ilə həll edilir. Neologizmlərin tərcümə prosesini aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

- İngilis – Azərbaycan lüğətlərindən istifadə (yeni söz lüğətlərə hələ daxil edilməyibse, onu ingilis-ingilis lüğətlərində axtarmaq lazımdır. Bu növ lüğətlərdə xüsusi New Words Section bölməsi vardır. Bunun üçün lüğətlərin ən son buraxılışından istifadə etmək məsləhət görülür);
- Kontekstdən neologizmin mənasının müəyyənləşdirilməsi;
- Həmin neologizmin mənasının izahı üçün onun strukturunun təhlili (yeni sözlər dildə birdən-birə meydana gəlmir. Onlar dildə artıq mövcud olan söz və morfemlər əsasında yaradılır. Həmin söz və morfemlərin mənasının təhlili isə neologizmin mənasının müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər).

Neologizmlərin tərcüməsi bir dildən digərinə birbaşa və ya izahlı şəkildə təqdim edilməlidir. Hər hansı dildə onun birbaşa ekvivalenti olmadıqda həmin sözün izahı və ya onun fonetik və ya orfoqrafik forması ötürülür. Bu baxımdan da, neologizmlərin tərcüməsi zamanı əsasən transkripsiya, transliterasiya və kalka üsulundan istifadə olunur.

Neologizmlər adətən son dövrlərdə yarandığından onların digər dillərdə ekvivalentinin mövcud olmaması çox təbiiyə. Buraya hər hansı texnoloji yeniliyin adı, şirkət adları, ticarət nişanları, elmi və texniki terminlər və s. aid ola bilər. Məsələn, Layetana Vompany, Coldpoint LTD, resume, lobby, holding, tender, lighter-lixer, modem, adapter və s[2-10].

4. Beynəlmiləl sözlər və terminlərin tərcüməsində transliterasiya problemləri

Xüsusi ad, toponim, neologizm kimi sözlərin başqa transliterasiya həm də terminlərin tərcüməsində çox geniş istifadə olunur.

Termin – hər hansı müvafiq elm, texnika incəsənət və digər sahələrə aid olan müəyyən anlayışın adı olan söz və ya söz birləşməsidir Terminlər ümumi ədəbi dilin leksikasının bir hissəsini təşkil edib, lüğət tərkibinin digər vahidləri ilə eyni lingvistik xüsusiyyətlərə malikdir. Terminlərin tərcüməsi tərcümə olunan mətnin aid olduğu sahədə, eyni zamanda, xarici, eləcə də doğma dildə terminologiya sahəsində müəyyən biliklərə sahib olmağı tələb edir.

Terminlərin qurulmasında aşağıdakılar tələb olunur:

- Sistəmlilik; b) kontekstdən qeyri-asılılıq; c) birmənalılıq; d) dəqiqlik və lakoniklik [14].
- Terminlərin əsas tərcümə üsulu ekvivalentlərin istifadəsi ilə həyata keçirilir. Bu ekvivalentlər, tərcümə dilində daimi və bütöv olmaqla, dəqiq leksik qarşılıq bildirməlidir. Məsələn, magnitude-ölçü, oxygen-oksigen və s.

Bir qayda olaraq, tərcümə zamanı daimi ekvivalentləri olan terminlərə aşağıdakılar aiddir:

- Latın və yunan köklü terminlər: stereophonic- stereofonik, acoustuc-akustik və s.

c) Azərbaycan (həmçinin digər dillərdə) dilin meydana gəlməsi əsasən ingilisdilli ölkələrin yeni texnologiyalarının yaradılması və tətbiqində üstünlük təşkil etməsi ilə şərtləndirilən alınma terminlər (kompakt-disk), MP3, smartfon və s.)

Beynəlmiləl sözlərin də tərcüməsində transliterasiyadan geniş istifadə olunur. Beynəlmiləl sözlərə əsasən yunan və latın, həmçinin müasir dillərdən yaranan sözlər (əsasən terminologiya: musiqi sahəsində - italyan dilindən, balet sahəsində - fransız dilindən, kompüter və biznes terminologiyasında – ingilis dilindən alınan sözlər) aiddir.

Beynəlmiləl sözlər digər dildən alınmaqla meydana gələ bilər. Bu cür sözlər səslənmə, yazılış və məna baxımından çox oxşar olduğundan tərcüməsi transliterasiya üsulu ilə həyata keçirilir: constast-kontrast, electron-elektron, colector-kollektor, president-prezident, theorem-teorem

Beynəlmiləl sözlər elm və texnikanın müxtəlif sahələrində istifadə olunur və transliterasiya üsulu ilə də tərcümə olunur:

Fizikada: atom-atom, proton-proton, focus-fokus;

Riyaziyyatda: integral-inteqral, theorem-teorem;

Radiotexnikada: radio-radio, diode-diod, detector-detektor;

Kimyada: cation-kation, anion-anion, isomorphism-amorfizm;

Tibbdə: virus-virus, syndrome-sindrom

Beynəlmiləl terminlərin vacib xüsusiyyətlərindən biri onların beynəlxalq elmi terminologiya fondunu təşkil etməsidir. Bu beynəlxalq fonda daxil olan sözlər, elmi-texniki ədəbiyyatın oxunmasını, anlaşılıqlı olmasını və tərcüməsini asanlaşdırır.

Hər iki dildə, yəni həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində beynəlmiləl sözlər eyni mənanı bildirdiyinə görə onlar bir-birinin ekvivalenti hesab edilir. Bu cür sözlərin də tərcüməsi onların formasından da göründüyü kimi ilk baxışdan heç bir çətinlik törətmir. Buna baxmayaraq, bəzi hallarda hər iki dildə formaca eyni, lakin mənacə fərqli sözlərə də rast gəlirik. Məsələn, massive tube failures – borunun massiv zədələnməsi kimi deyil, borunun ciddi zədələnməsi [9] kimi tərcümə olunmalıdır.

1) İngilis dilində olan söz məna baxımından Azərbaycan dilindəki sözdən çox genişdir. Azərbaycan dilindəki söz ingilis dilindəki sözün hər mənası ilə üst-üstə düşür. Bu, o zaman baş verir ki, ingilis dilindən alınan söz Azərbaycan dilində yalnız bir mənada istifadə olunur. Bu növ alınma sözlər dilimizdə kifayət qədər çox olub, tərcümə zamanı çətinliklər yaradır. Transliterasiya üsulu ilə tərcümə edilən bəzi sözlərin mənaları nadir hallarda düzgün hesab edilir. Bunlara aşağıdakılar misal göstərilə bilər:

Legal	nadir hallarda leqal, daha çox hüquqi
Liberal	nadir hallarda liberal, daha çox azad
Mark	nadir hallarda marka, daha çox ləkə

2) Azərbaycan dilində sözün mənası ingilis dilində mövcud deyil, yəni azərbaycanca olan söz onun ingilis dilindəki oxşar formasından daha geniş məna bildirir. Bu nadir hallarda baş verir. Buna səbəb isə adətən, hər iki dildə olan həmin sözün üçüncü dildən götürülməsidir. Bu tip sözlər adətən çox ciddi səhvlərə səbəb olmasa da tərcüməni ikimənalı edə və ya anlaşılmaqlıq yarada bilər.

3) Azərbaycan və ingilis dilində sözlər oxşar formaya malik olur, lakin tamamilə fərqli məna verir. Tərcümə zamanı bu cür sözlərin transliterasiyası mətnin məna baxımından ciddi təhrifinə gətirib çıxara bilər. Buna görə də, həmin sözləri və onların mənalarını həm azərbaycanca, həm də ingilis dilində bilmək vacibdir. Bu sözlərə aşağıdakılar misal ola bilər:

Actual	aktual deyil, hazırki
Aspirant	aspirant deyil, iddiaçı
Complexion	kompleksiya deyil, sifətin rəngi

5. Tərcümədə transliterasiya problemlərinin həlli yolları

Tərcümə zamanı adətən iki əsas məsələnin həll edilməsi lazım gəlir:

- 1) Orijinal dildə olan mətnin məzmununun düzgün başa düşülməsi;
- 2) Tərcümə dili vasitəsi ilə həmin məzmunun tam və düzgün ötürülməsi.

Beləliklə də, düzgün tərcüməyə nail olmaq üçün müvafiq sözlərin hədəf dildəki məna və istifadə xüsusiyyətləri haqqında dəqiq biliklərə malik olmaq əsas şərtidir. İngilis dilindəki elmi sözlər və terminlər elmi-texniki mətnlərdə müəyyən spesifikliyə malik olur. Onlar bağlayıcılar vasitəsi ilə genişləndirilir, yeni söz birləşmələri yaradaraq bəzən hətta yeni tərcümə üsullarının tətbiqini tələb edə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Eugin Nida, Toward a Science of Translating, 1964, Page. 11-14.
2. Translation Studies: A brief history of the discipline, page:40-42.
3. Словарь лингв. терминов, О.С.Ахманова Изд «Сов.Энцикл.» М.-1966.стр:21-23 4.Язык и перевод. Бархударов Л. С.,М., "Междунар. отношения", 1975. Стр:10-16

А.Кусейинли

**Использование устного, письменного автоматического и компьютерного технологий в процессе перевода с Английского на Азербайджанский язык
Резюме**

Искусство перевода имеет древние традиции и широко используется испокон веков. Однако быстро развивающийся и глобализирующийся мир расширил роль перевода. В наше время культурный обмен растет, увеличивается знание и расширяется международное общение, делая феномены перевода более фундаментальными. В статье подчеркивается концепция перевода, история его появления. Предоставлена информация о формах и жанрах перевода. Процесс перевода описан в нескольких этапах. Лексические аспекты перевода объясняются примерами. Предоставляются определения терминов, неологизмов, международных слов и псевдо-международных слов.

Показаны способы перевода неологизмов, международных слов и псевдо-международных слов, в том числе термины различных областей науки с помощью методов транслитерации и транскрипции. Анализируются проблемы, возникающие в результате применения транслитерации и транскрипции, и показаны источники этих проблем. В конце, предоставляются рекомендации для перевода с помощью транслитерации.

Ключевые слова: транслитерация, транскрипция, перевод, лексика, словарн. запас

The use of the oral and written automatic, and computer technology at the process of translation from English into Azerbaijani

Summary

The art of translation has ancient traditions and been widely used for a long time. However, the rapidly developing and globalizing world has expanded the role of translation. In the modern times, the cultural exchange grows, knowledge increases and international communication enlarges making the phenomena of translation more fundamental. The article highlights the concept of translation, its emergence history. It provides information based on the forms and genres of translation. Translation process is described in several stages. The lexical aspects of translation are explained through examples.

The definitions of the terms, neologisms, international words and pseudo-international words are provided. The ways of translation of neologisms, international words and pseudo-international words, including the terms of different fields of science through transliteration and transcription methods are illustrated. The problems arisen as a result of the application of transliteration and transcription are analyzed, and the sources of these problems are revealed. Finally, the recommendations are provided to solve translation problems through transliteration.

Key words: transliteration, transcription, translation, lexicon vocabulary

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.04.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 31.05.2019

Filologiya elmləri doktoru, professor Rauf İsmayilov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.